

ДУМКИ ІВАНА ЧЕНДЕЯ ІЗ ЛИСТА ДО МИКОЛИ ЖУЛИНСЬКОГО ПРО ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ ПИСЬМЕННИКА

Працюючи з архівом батька, знайшла два листи до літературознавця Миколи Жулинського від 24 та 25 серпня 1981 р. – відповіді на запитання Миколи Григоровича як «Спроба інтерв'ю». Перший лист опубліковано в Науковому віснику Ужгородського університету (серія: Філологія. Соціальні комунікації), № 27. Другий лист цікавий тим, що в

ньому міститься доволі розлога відповідь на одне з питань, що їх ставив перед Іваном Чендеєм відомий критик Микола Григорович Жулинський – про стиль, індивідуальність письменника та роль мови у роботі над словом.

*Марія Трещак,
дочка Івана Чендея*

Лист Івана Чендея до Миколи Жулинського від 25 серпня 1981 р.

Дорогий Миколо Григоровичу!

Серед запитань, що їх поставили Ви порядком «Спроби інтерв'ю», було і відносно стилю.

На питанні стилю я не зупинився в листі до Вас від 24 серпня. Саме про стиль і хотілось би з Вами трохи поговорити. Через це й пишу до Вас зараз.

Уже на початку своїх літературних захоплень я інтуїтивно (так скажемо зараз) відчув велику силу слова у літературному творі. Більше! Навіть коломийки зі своєю красою давали мені змогу відчувати дивовижний чар слова: не всі були однаково вражаючі. Наведу всього кілька коломийок тут Вам для зразка:

Та у лузі воли в плузі

Чотири ходили

Шкода, любку, тої слави,

Що ми ся любили

Цілуй, любку, личко моє,

А я буду твоє

Та будеме ціловані

Обос, обос.

Напиймесь, кумцю, румцю,

Вина дорогого,

Бо хто знає, ци діждемо

Годика нового.

Та й не жаль ми за вулками,

Та й за сивенькими.

А й жаль ми за літами,

Та й за молодими.

Ци ви чули, люди добрі,

Як когути піли,

Дівки двері поливали,

Аби не рипіли...

І т.д. і т.п...

Можна б тих коломийок наводити і наводити. І в кожній з них ми знаходили б оту словесну красу, образність, що творилася безіменним талантом. Зрозуміло, спраглим по красі. Коли, звісно, взяти до уваги, що народний творець коломийок мало дбав про правильно поставлений наголос, що він собі міг тим наголосом «обертати» стосовно потреби у ритмі, коли можна б абстрагуватися од тих ритмічних і музичних недоладностей, які тут-там в коломийках внаслідок зміщення виникають, ми відчули б іще більшу красу коломийок.

Читаючи художні твори уже в юнацькому віці, я завжди захоплювався і мовою творів. Вона у своїй красі мене вражала завжди, коли красою була наповнена. Охайність в роботі над мовою завжди помічалася якось внутрішньо: не належав я до грамотіїв, котрі при читанні могли давати оцінки письменника літератора.

З роками я переконувався сильніше й предметніше: тільки блискучий твір і щодо мови, словесної фактури здатний виживати в ряду творів мистецтва.

Мене захоплював Коцюбинський, наприклад, більше за Франка саме там, де йшлося про мову.

Стефаник мене вражав величезною динамітною силою (саме динамітною, вибушною) у слові.

Викладена, вкладена думка у слові здатна жити тільки тоді, коли слова думку облягають доладно, не висять лахами, не згортаються складками – щось подібне тут має бути до тої дівчини-чарівниці, талія котрої прекрасна проглядається в шовковому платті при подуві легкого вітру.

Що справжнього письменника робить письменником?

Зрозуміло, можна тут найперше тлумачити про такі банальні істини, як талант, знання життя, знання мови для вираження. Хтось би іще конче говорив про ідейність і т.п.

Немає сумніву в тім, що для справжнього письменника потрібні найперше талант, знання життя і знання мови. Та є ще одна, конче необхідна передумова, без котрої годі думати про наявність справжнього письменника. Це стиль.

Гадаю, що в кожного письменника повинен бути свій власний стиль. Стиль повинен творити письменник для того, аби потім стиль утверджував самого письменника.

З чого, за моїм розумінням (не обходиться це розуміння і без вже надбаного досвіду багатьма іншими, визначними зокрема, письменниками) складається стиль письменника?

З відчуття вірогідності того, що письменник зображує, відтворює, творить. Тільки в разі, коли читач не сумнівається у відтвореному літератором у слові, слово і живе.

Значить:

Літератор повинен співвідносити написане з правдою, а ще ліпше – з життям. Знову ж таки можна повважати подібне банальщиною. А я хотів би сказати більше: літератор повинен творити так, аби читаючий вірив у все, що письменник відтворив, створив. Я думаю не про те, читаючи твір, чи саме так могло бути у житті, як Я думаю не про те, читаючи твір, чи саме так могло бути у житті, як написано. Я думаю про те, що так було у житті. І вже не сумніваюся в тому, що було. Коли мене починають брати сумніви, я вже не вірю письменникові, його митецькій правді. Не вірю твору. Сила слова у тому, що письменник може написати і про найневірогідніше так, коли читач вірить написаному письменником. Досить засумніватися, сказати, що подібного бути не могло, як випадає зі спорудженого ота цеглина, після якої може валитися і сама споруда. Мова – той великий матеріал словесний, яким ніколи справжній літератор не може нехтувати.

Мова, мова, ще раз мова!

Гармонія у словах, словосполучах, реченнях, тексті взагалі. Письменник повинен відчувати не просто слово, але чути його глибинний зміст. Письменник повинен чути музику слова, звуковий його настрій, доладність гармонії слова у строю з іншими словами. Тільки дбайливий у роботі над словом літератор і може досягти справжнього. Лінуватися тут не можна. Для роботи над словом справді не варто шкодувати ані часу, ані сил. Тільки велика праця письменника здатна врешити й спричинитися до вироблення одної з граней стилю письменника. Притому грані вельми істотної. Письменник, що важить собі значення слова у творі, може досягнути багато. Той, хто пише як-будь, аби чим більше і якомога скоріше, скоріше, навіть сподіватися не може на успіх. Він може сподіватися на заробіток і благобут. І заробіток, і благобут минаються. Залишається тільки мистецтво.

Письменник може вирости тільки на певному надійному ґрунті. Письменник повинен виростати і сам вростати у певне середовище, коли хочете, навіть у певну околицю – меншу чи більшу. Стефаникові, Черемшині вистачило Покуття для того, аби прописатися не тільки у вічність, але й прописатися по всій Україні, між усіма народами...

Мій ґрунт – Закарпаття з його порівняно не так і великою околицею села Дубового під полонинами і під чарівницею Ясеновою. Іще вужче: мій ґрунт – ледве не та маленька околичка, що Зеленою Колискою вколосувала мене в моєму дитинстві, нині знову і знову наповідається казкою, як тільки я потрапляю в лоно тої Колиски.

Я не боюся того, коли хтось здатний звинуватити мене у вузькості моїх географічних горизонтів, бачень, уяв. Що з того, коли хтось облупав сито увесь світ, а не спромігся побачити найближчого зі свого дитинства, літ юнацьких і т.п?

Ґрунт, на якому виростає письменник – теж його певний стиль, відповідна відмінність од інших. Той стиль, що належить тільки йому. І вже нікому іншому.

До стилю письменника належить і його щедротність, щедрота взагалі.

Справжній письменник повинен давати і великий простір читачеві для того, аби він, читач, теж співтворив, уявляв, заглиблювався й «добудовував» собі. Письменник повинен орієнтуватися на читача працюючого, не лінивого. Лінивий читач всього споживає, для нього література – лоскіт і забава. Ось чому лінивий читач і не вчитується у твір-явище мистецтва, а женеться, як правило, всього за змістом, за подіями, за тим, «а що буде далі». Гадаю, що закладена у кожному творі велика довіра до читача, є теж певною ознакою стилю письменника.

Думаю, що кожен справжній твір складається не тільки з певного змісту, образів, фабули, деталей і т.д. аж до мови, але й має, мовити б, відповідний настрій, температуру, колір і пульс. Твір завжди подібний до живої істоти, котра й починає жити, явившись на світ. Різниця хіба в тому, що кожна жива істота з клітин, крові і т.д. не тільки народжується, але й помирає через відповідний час. Твір мистецтва тільки народжується, а вже не помирає, якщо він істинний. Хіба не подібне і дало право римлянам сотворити прислів'я, котре вчить: «Vita brevis, ars longa!» («Життя коротке, мистецтво вічне»)

Письменники за своїм стилем бувають різні: темпераментні, помірковані, гарячі, холодні, врівноважені, нетерпеливі... Взагалі, тут би можна міркувати і міркувати, характеризуючи. Проте мені здається, що завжди справжній письменник володіє дивовижним зарядом внутрішнім. Від цього заряду і відбувається заряджання чимось цілком неповторним написане тим чи іншим письменником. Тоді, коли ви читаєте, коли вдумуєтеся, коли стрічаєтеся з несподіваним у письменницькому творі й водночас відчуєте, як і сам мовби заряджаєтеся, сповнюєтеся хвилювання (скажемо іще – небайдужості), і відкривається нам велика таїна мистецтва слова. Ота дивовижна таїна мовби проходить крізь нас якимось несподівано, мимоволі, захоплюючи, вражаючи, дивуючи. Хіба подібна дорогоцінна якість будь-котрого з письменників

не належить до стилю?.. Чуттєве у творі особисто я ніколи не вважаю другорядним. Навпаки! Тільки те, що збуджує мої почуття при читанні поезії, прози, публіцистики, творів ораторського ряду і т.п., озивається в мені навіть предметно, захоплює, гріє і переконує. І я вже заодно з автором. Я щасливий від великого спілкування. Здатність письменника творити саме так, аби читач був з ним заодно, засвідчує теж стиль окремо взятого письменника.

Дуже важливо, аби письменник був самим собою, зовсім-зовсім неповторним. Подібне обумовлюється не тільки талантом – він завжди неповторний, – але й культурою літератора, його тлумаченням життя, його почерком у зображенні характерів, його манерою письма при користуванні словом.

При цьому всьому, дорогий Миколо Григоровичу, я міг би ділитися і деяким досвідом роботи над словом і сам – робота над словом для мене ніколи не була заняттям морочливим, нудним, небажаним. Я міг би наводити чимало прикладів з того, як поволи брався все далі й далі, опановуючи слово, хоч насправді паном у слові не чую себе і зараз. Дарма децю встиг, а літературна критика позитивно оцінювала мову моїх речей.

Я міг би наводити приклади з того, як окремий матеріал, що його письменник досліджує, теж ставить свої умови, змушує, зобов'язує. Тут все трохи-трохи скидається на рідину, для котрої добираємо посуд, ба навіть форму посуду. Крізь одну шийку, наприклад, наливаємо вино, крізь зовсім іншу вливаємо мед... Щасливий той, хто знає і може, розуміє. Іще раз щасливий той, хто знає як. Я ніколи не знав як, а тільки хотів. Інколи саме завдяки тому, що я хотів, мені теж вдавалося...

Та досить! Годі!!

Багато я наговорив Вам. Іще подумаєте, ніби сам пнуся в оту категорію «буагомарателєй», котрі претендують на повчання. Зовсім ні. Просто принагідно поміркувалося, подумалося мною, Вам, відповідно, написалося.

Написалося для того, аби продовжити розмову, що так спокійно велася між нами в час Вашого перебування на Закарпатті між 16 і 22 серпня.

Переконався я, пишучи Вам ці листи, що багато-багато у нас з Вами залишилося непереговореного, неказаного, недоказаного. А коли так, зрозуміло одне: і семи днів нам було мало.

Знаю одне: тільки люблячий літературу до самозабуття, самозречення може у літературі залишити власний слід. І що може бути вищого за власний слід в роботі над словом?

Добра Вам і щастя! Радостей Вашій хаті!

Щиро Ваш Іван Чендей

Ужгород 25 серпня 1981 р.

Підготувала до друку **Марія Трещак**